

Rüstem-i Zāl'ın, düştüğü tuzaktan ok atışını gösteren bir minyatür (Firdevsî, *Şāhnāme*, İÜ Ktp., FY, nr. 1406)

315; Rahîm Afîfî, *Esââtir ve Ferheng-i İrân der Nivîştehâ-yi Pehlevî*, Tahran 1374 hş., s. 529-530; Ferîdûn Sâdîkî, "Rüstem", *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1375 hş., I, 312, 422-423, 513; Sîrûs-i Şemîsâ, *Ferheng-i İşârât-ı Edebiyyât-ı Fârsî*, Tahran 1375 hş., s. 292; a.m.f., *Ferheng-i Telmîhât*, Tahran 1375 hş., s. 292-296; M. Ca'fer Yâhakkî, *Ferheng-i Esââtir ve İşârât-ı Dâstânî der Edebiyyât-ı Fârsî*, Tahran 1375 hş., s. 213, 214, 218, 261; Hüseyin Şehîdî Mâzenderânî, *Ferheng-i Şāhnāme: Nām-i Kesân ve Cāyhâ*, Tahran 1377 hş., s. 239, 347, 348-349, 418; Hüseyin-i Rezmî, *Çalemrev-i Edebiyyât-ı Hamâsi-yi İrân*, Tahran 1381 hş., II, 130, 250, 253-256; Bahâr, *Costârî Çend der Ferheng-i İrân*, Tahran 1382 hş., s. 36-37; Hüseyin-i Vahîdî, "Sîmurg, Murg-i Fermânrevâ", *Hestî*, I/3, Tahran 1372 hş., s. 92-95; J. T. P. de Bruijn, "Rustam", *EP²* (İng.), VIII, 636-637.

NİMET YILDIRIM

RÜSTEMİLER

(الرستميون)

Cezayir'de
hüküm süren İslâm hânedanı
(777-909).

layarak ölümüne sebep olmuştur. Sonunda üvey kardeşi Şeğâd'ın hileleriyle mızrak ve hançer dolu bir kuyuya düşürülerek atıyla birlikte öldürülmüştür.

Çeşitli özellikleriyle Hint-İrân tanrılarından İndra ve Grek mitolojisinden Herakles ile Prometheus'a benzeyen, onlar gibi daima iynin yanında yer alan ve daima galip gelen Rüstem, İslâm sonrası İrân kültüründe de en ünlü ve en etkili efsanevi kahraman olarak yerini almış ve edebiyatta özgün bir konum kazanmıştır. Ayrıca onun tasavvuf edebiyatına da girdiği ve mutasavvif şairler tarafından özellikle Dîv-i Sepîd hikâyesindeki tiplerle kişinin nefsi emmâresini yenilgiye uğratıp egemenliği altına alması arasında bağlantı kurulmuştur. Bu yorumlama yoluna giden ilk şair Senâfî'dir. Bu tarz yorumlar ve farklı telmihler sûfi şairlerin mısralarında bolca görülmektedir. Ancak tasavvufî mesnevîlerde ağırlıklı telmihlerin şiirin içerisinde açıklanmasına karşılıklı gazellerde üstü kapalı kaldığı görülür. Bu şiirlerde ağırlık peygamber kussaları ve Sâmi kökenli rivayetlerdedir.

Meşrutiyet döneminin şair ve yazarlarından Meliküşşuarâ Bahâr, Rüstem'in maceralarından hareketle *Rüstemnâme* adlı mizah karışık, hayalî konuları işleyen bir kaside kaleme almış, ölümsüzlüğüyle insan üstü özelliklerinden esinlenerek onu XX. yüzyılda yeniden canlandırıp toplumda gördüğü birçok çarpıklık ve alışkanlıkla alay etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Firdevsî, *Şāhnāme* (nşr. J. Mohl), Tahran 1377 hş., II, 906; Zebihullah Safâ, *Hamâse-serâyi der İrân*, Tahran 1367 hş., s. 318; Cihângîr Oşiderî, *Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ*, Tahran 1371 hş., s. 295,

Adını kurucusu olan İrân asıllı Abdurrahman'ın babası Rüstem'den almıştır. Bir süre Kayrevan'da okuduktan sonra İbâziyye mezhebiyle ilgili tahsilini tamamlamak için Basra'ya giden Abdurrahman b. Rüstem beş yıl Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme'den öğrenim gördü. Ebû Ubeyde, dâî olarak yetiştirdiği Abdurrahman'ın da içinde bulunduğu beş öğrencisini Kuzey Afrika'ya göndererek İbâzî davetini organize etmekle ve şartlar uygun olunca aralarından Ebû'l-Hattâb el-Meâfirî'nin başkanlığında bir İbâzî yönetimi kurmakla görevlendirdi. Onun tavsiyesiyle 140 (757) yılında Trablus'ta Hevvâre ve Zenâte İbâzîleri'ne imam seçilen Ebû'l-Hattâb, Kayrevan'ı ele geçirince Abdurrahman b. Rüstem'i oraya vali tayin etti (141/758). Bu arada Ebû'l-Hattâb, Abbâsiler'e yenildi ve çok sayıda taraftarıyla birlikte öldürüldü (144/761). Abdurrahman ise bir grup İbâzî ile birlikte Abbâsiler'in eline geçen Kayrevan'dan Orta Mağrib'deki (Cezayir) Cebelicezzûl'e çekildi. Bu savaştan kurtulanların yanı sıra Tunus ve Trablus civarındaki İbâzîlerin önemli bir kısmı da onun etrafında toplandı. Daha sonra Trablus ve Cebelnefûse bölgesindeki İbâzîlerin başında Abbâsiler'e karşı büyük bir isyan başlatarak valiyi öldüren, ancak Tubne ve Kayrevan'ı ele geçirmesinin ardından yeni vali karşısında ağır bir yenilgiye uğrayıp çok sayıda taraftarıyla beraber öldürülen (155/772) Ebû Hâtim el-İbâzî el-Melzûzî'ye bağlı İbâzîlerin önemli bir kısmı da oraya sığındı. Böylece taraftarlarının sayısını ve

gücünü iyice arttıran Abdurrahman, İbâzî-Berberî kabile reislerinin katıldığı bir toplantıda imam seçildi ve Rüstemiler Devleti'ni resmen kurmuş oldu (160/777). Daha sonra Cebelicezzûl'de Tâhert şehrini tesis etti ve burayı merkez yaptı. "Emîrü'l-mü'minîn" unvanını alan Abdurrahman'ın 171 (787) yılında ölümüne kadar on bir yıl süren yönetim dönemi büyük ölçüde barış ve sükûn içinde geçti.

Abdurrahman'ın ölmeden önce, yerini alacak imamı seçme yetkisini oğlu Abdülvehhâb'ın da içinde bulunduğu altı kişilik bir şûraya havale etmesi üzerine bir ay süren toplantıların ardından Abdülvehhâb imamlığa getirildi. Bu seçim, İbâziyye'nin imamın şûra yoluyla belirlenmesi gerektiği inancına rağmen emirliğin sona ermesine kadar uygulanan saltanatta veraset kuralının da başlangıcı oldu. 208 (823) yılına kadar hüküm süren Abdülvehhâb'ın iktidar günleri her ne kadar devletin gücünü arttırdığı dönem ise de aynı zamanda birçok isyanın yaşandığı süreçtir. Bu isyanların en önemlisi, İbâzîlerin Abdülvehhâb'ın imâmetini kabul etmeyen Nükkâriler ve onun taraftarları olan Vehbiler arasında ikkiye bölünmesiyle sonuçlanan isyandır. Tâhert'ten ayrılıp Küdyetünnükkâr denilen yerde toplanan Nükkâriler, Abdülvehhâb'a karşı savaş açtılar ve bir ara onun şehir dışında bulunmasını fırsat bilerek Tâhert'e saldırdılar, ancak Abdülvehhâb'ın oğlu Eflah karşısında ağır bir hezimeye uğradılar. İçteki isyanları bastıran Abdülvehhâb, Ağlebîlerin Trablus'ta çok sayıda İbâzî'yi öldürmesini bir savaş sebebi saydı ve şehri kuşattı. Neticede iki taraf arasında Trablus ve sahil kesiminin Ağlebîleri'de, iç bölgelerin Rüstemiler'de kalmasını öngören bir antlaşma imzalandı (196/812). Abdülvehhâb, bu antlaşmanın ardından Ağlebî egemenliğinde bulunan İbâzîlerin yoğun olduğu Kâbis ve civarını, daha sonra da Cerbe adasını topraklarına katmayı başardı. Abbâsiler'le ve onların hâkimiyetini tanıyan Ağlebîler'le mücadelesini devam ettirirken Endülüs Emevîleri ile dostane ilişkiler kurdu.

Abdülvehhâb'ın ölümünün ardından imam seçilen oğlu Ebû Saîd Eflah yaklaşık yarım asır süren yönetimi sırasında genelde babasının siyasetine sadık kaldı. Büyük bir kararlılıkla isyanları bastırdıktan sonra Abbâsiler'e karşı Endülüs Emevîleri'yle sağlanmış olan ittifakı devam ettirdi ve komşusu Ağlebîleri'ni sindirmeyi başardı. Kendisi de âlim olan Eflah ilim adamlarını korur, onlarla istişareye önem verirdi. Onun zamanında sağlanan sükûnet sa-

yesinde ilmî hareket canlandı, ülkede tarım ve ticaret gelişti, refah seviyesi yükseldi, imar faaliyetleri arttı; dolayısıyla onun zamanı Rüstemîler'in içte gücünün doruğuna ulaştığı, dışta büyük itibar kazandığı bir dönem oldu.

Eflah'tan sonra imamlığa oğlu Ebû Bekir geçti (258/872). Eğlenceye düşkün ve zayıf iradeli bir kişi olan Ebû Bekir, yönetimi kayın biraderi ve eniştesi Muhammed b. Araf'e'ye bıraktı. Bu durum yönetimin içte ve dışta zayıflamasına yol açtı. Kanlı iç savaşların şiddetlendiği bir sırada, daha önce bir hac yolculuğu esnasında yakanarak Bağdat'ta hapse atılan Eflah'ın diğer oğlu Ebû'l-Yakzân, Abbâsî yönetimi tarafından serbest bırakıldı. Ebû'l-Yakzân ülkesine dönünce Ebû Bekir, devlet yönetimini bu defa ona bırakarak nüfuzunu arttırmış olan Muhammed b. Araf'e'yi bir suikastla ortadan kaldırdı. Onun intikamını almak isteyenlerin bir iç savaş başlatması üzerine kabile reisleri imamlığa Ebû'l-Yakzân'ın geçmesini kararlaştırdı ve Ebû Bekir bu kararı kabullenmek zorunda kaldı (260/874). Yedi yıl içerisinde devlette huzur ve sükûnu sağlayan Ebû'l-Yakzân, yirmi bir yıl süren imamlığının özellikle son dönemlerinde Rüstemîler'i tekrar eski güçlerine kavuşturdu. İç savaşların tahribatı giderildi; tarım ve ticarete canlılık sağlandı; Ağlebîler'e ve Mısır'da kurulan Tolunoğulları'na karşı başarılı bir mücadeleye verildi. Endülüslü Emevîleri'yle iyi ilişkiler sürdürüldü. Dedesi Abdurrahman gibi âlim olan Ebû'l-Yakzân hükümdarlığın yanı sıra mescidde ders okuturdu.

Ebû'l-Yakzân'ın ölümünün ardından küçük oğlu Ebû Hâtim Yûsuf'a biat edildi (281/894). Ancak yaşının küçüklüğünden dolayı devletin yönetimi annesinin eline geçti ve ülke yeniden isyanlara sahne oldu. İmamlığının birinci yılında başşehir terk etmek zorunda kalan Ebû Hâtim tah-tını ancak dört yıl sonra geri alabildi (286/899). Onun ikinci imamlık dönemi de isyanlar ve Ağlebî saldırılarıyla geçti. Ebû Hâtim sonunda kardeşi Yakzân'ın oğullarından biri tarafından öldürüldü ve Yakzân imamlığını ilân etti (294/906). Fakat bir yandan karışıklıklar devam ederken diğer yandan İfrîkiye'de (Tunus) kurulan Şii Fâtımîler dâîlerini ve ordularını Rüstemî ülkesine de göndermeye başladılar. Neticede Tâhert'e giren Fâtımî kumandanı Ebû Abdullah eş-Şii, teslim olan Yakzân'ı ve yakınlarını öldürerek Cezayir'de 130 yıldan fazla hüküm süren Rüstemî hânedanını sona erdirdi (Şevval 296 / Temmuz 909). Arkasından Tâhert'i yağmalattı ve İbâzî

kültürünün yazılı kaynaklarını ortadan kaldırmak için Ma'sûme Kütüphanesi'ndeki 300.000 ciltten fazla olduğu rivayet edilen dinî eseri yaktırdı; matematik, tıp ve astronomi kitaplarını ise Mısır'a götürdü. Yakılan kitaplar arasında Rüstemî imam-larının telifleri de bulunuyordu.

Rüstemîler zamanında mescidlerin önemli birer ilim merkezi haline gelmesinin yanı sıra ülkenin her yerinde okullar açılmıştı. Ma'sûme Kütüphanesi'nin yakılması bu dönemde yetişen âlimlerin çoğunu eserleriyle birlikte yok etti. Hânedandan olduğu bilinen âlim ve şair Nefûsî, İbâzî âlimlerinin biyografilerini içeren *Ta-bakâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib*'in müellifi Dercînî, *Ağbârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyîn* isimli kitabın yazarı İbnü's-Sagîr, *el-Müdevvene* adlı eseriyle tanınan fakih Ebû Gânim ve *Müsned* sahibi Rebî' b. Habîb devrin tanınmış âlimleri arasındadır. Tâhert'in bölgenin en önemli merkezi haline geldiği bu dönemde Cezayir ekonomik bakımdan parlak günler yaşadı; özellikle istikrar yıllarında ticaret ve tarım gelişti. Ayrıca Rüstemîler, hâkimiyetleri döneminde Endülüslü Doğu Sudan arasındaki ticarî ilişkilerde bir köprü vazifesi gördüler. Bunun yanı sıra buğday ve zeytin gibi tarım ürünlerini, zeytinyağı gibi işlenmiş maddeleri Endülüslü'e ve diğer komşularına ihraç ettiler.

RÜSTEMİ İMAMLARI

Abdurrahman b. Rüstem	(160/777)
Abdülvehhâb b. Abdurrahman	(171/787)
Ebû Saîd Eflah b. Abdülvehhâb	(208/823)
Ebû Bekir b. Eflah	(258/872)
Ebû'l-Yakzân Muhammed b. Eflah	(260/874)
Ebû Hâtim Yûsuf b. Muhammed (birinci saltanatı)	(281/894)
Ya'kûb b. Eflah	(282/895)
Ebû Hâtim Yûsuf b. Muhammed (ikinci saltanatı)	(286/899)
Yakzân b. Ebû'l-Yakzân	(294-296/906-909)

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Sagîr, *Ağbârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyîn* (nşr. Muhammed Nâsır – İbrâhim Behhâz), Beyrut 1406/1986; İdris Saleh el-Hareir, *The Rustimid State: 144-296/762-909* (doktora tezi, 1976), University of Utah; a.m.f., "el-*Alâkâtü'l-İktisâdiyye ve 's-sekâfiyye beyne'd-devleti'r-Rüstemiyeye ve büldâni cenûbi's-Şahrâ'i'l-kübrâ ve eşeruhâ fi neşri'l-İslâm hünâke*", *Mecelletü'l-Buhûşi't-târihiyye*, V, Trablus 1983, s. 75-87; Mahmûd İsmâil, *el-Eğâlîbe (184-296): Siyâsetühümü'l-hâriciyye*, Fas 1978, s. 101-111; Cevdet Abdülkerîm Yûsuf, *el-*Alâkâtü'l-hâriciyye li'd-devleti'r-Rüstemiyeye*, Cezayir 1984; M. İsâ el-Harîrî, *ed-Devletü'r-Rüstemiyeye bi'l-Mağribi'l-İslâmî (160-296)*, Küveyt 1987; Mehmet Salih Arı, *Rüstemîler*, Van 2007;*

Habîb Cenhânî, "Tâhert: 'Âşimetü'd-devleti'r-Rüstemiyeye (161-296/777-909)", *Revue tunisienne de sciences sociales*, XII/40-43, Tunis 1975, s. 7-54; Süheyl Zekkâr, "ed-Devletü'r-Rüstemiyeye fi Tâhert", *Dirâsât Târihiyye*, sy. 12, Dimaşk 1403/1983, s. 74-90; Reşîd Abdullah el-Cemîlî, "er-Rüstemiyûn fi Tâhert 162-297: İntişârü'l-İbâziyye fi'l-Mağrib ve eşeruhâ fi kıyâmi'd-devleti'r-Rüstemiyeye", *el-Mü'errihu'l-'Arabî*, sy. 34, Bağdad 1987, s. 186-200; Sâlih Muhammed Feyyâz, "el-Mezâhirü's-siyâsiyye ve'l-hadâriyye li'd-devleti'r-Rüstemiyeye fi'l-Mağrib (144-296/761-909)", *Dirâsât târihiyye*, sy. 55-56, Dimaşk 1996, s. 63-105; M. Mahfûz Söylemez, "İlk Harici Devlet: Rüstemîler (160-297/777-909)", *A'İlFD*, XXXVIII (1998), s. 457-478; Abdülkâdir Bûbâye, "Alâkâtü'r-Rüstemiyîn bi'l-imâretü'l-Ümeviyye fi'l-Endelüs", *et-Türâşü'l-'Arabî*, XXV/99-100, Dimaşk 1426/2005, s. 381-392; Georges Marçais, "Rüstemîler", *IA*, IX, 802-804; T. Lewicki, "Ibn al-Şahîr", *El²* (İng.), III, 924; M. Talbi, "Rustamids", a.e., VIII, 638-640; Sabri Hizmetli, "Abdurrahman b. Rüstem", *DA*, I, 170-171; Ahmet Ağırakça, "Abdülvehhâb b. Abdurrahman", a.e., I, 284-285.

NADİR ÖZKUYUMCU

RÜSTÜFAĞNÎ

(الرستفاني)

Ebû'l-Hasen Ali
b. Saîd er-Rüstüfağnî el-Hanefî
(ö. 345/956)

Mâtürîdî kelâmcısı ve Hanefî âlimi.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Semerkant'ın yakın köylerinden Rüstüfağnî'ye nisbetle Rüstüfağnî diye zikredilmesine rağmen bazıları onu Rüstüğfenî diye kaydetmiştir. Kaynaklarda Rüstüfağnî'ye nisbet edilmesine ve başka bir yere gittiğine dair bir kayda rastlanmamasına bakılırsa orada doğup yetiştiğini söylemek mümkündür. İlk öğrenimini Rüstüfağnî'de gördüğü, ardından büyük bir ihtimalle tahsil hayatına Semerkant'ta devam ettiği de düşünülebilir. Kaynakların büyük bir kısmı 345 (956) yılında vefat ettiği bildirilmektedir. Tabakat kitaplarında âlim, fakih, mütekelim, Mâtürîdî'nin en yakın arkadaşlarından ve Semerkant meşâyihinden biri diye zikredilir.

Ebû'l-Muîn en-Neseî, Rüstüfağnî'yi bazan Mâtürîdî'nin arkadaşlarından biri, bazan da öğrencisi diye zikreder (*Tebşiratü'l-edile*, I, 28, 359). Bu da onun Mâtürîdî'nin öğrencisi ve iyi yetişmiş bir arkadaşı olduğunu gösterir. Nitekim İbn Yahyâ, Mâtürîdî'nin Rüstüfağnî'ye Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Mebsû'î*'unun tamamını ve zekât bölümüne kadar *el-Câmi'u'l-kebîr*'ini okuttuğunu kaydeder (*Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*, vr. 162^a). Saygın bir kişiliğe sahip bulunan Rüstüfağnî'nin Se-